

Dr Hasan Sušić

PLATONOVA DRŽAVA I AL-FARABIJEVA AL-MADINA AL-FADILA

Marksizam se zalagao i zalaže za stav da se svakom misliocu osigura pravo mjesto u kulturnoj historiji nezavisno kada i u kojoj sredini je stvarao. U tom pogledu građanska misaona praksa je nekim značajnim misliocima i teoretičarima učinila veliku nepravdu, pa Deussen, s pravom primjećuje da u tom smislu Evropa mora da se oduži Istoku vraćajući mu veliki dug. Ova nepravda je naročito izrazita kada je riječ o arapsko-islamskoj filozofiji. Nekoliko svijetlih primjera orijentalista koji su na objektivan i nepristran način istraživali i ocjenjivali tekovine tog kulturnog podneblja nisu uspjeli eliminirati egoističnu pogubnost eurocentrizma koji i danas (doduše s manje agresivnosti nego ranije) pokušava da pokaže kako je u stvari Evropa izvor i utoka cjelokupne kulture i civilizacije čovječanstva, zanemarujući značajne doprinose ostvarene u drugim regijama svijeta.

Nekoliko primjera izrazitog eurocentrizma sigurno će potpuno jasno izraziti suštinu ovog fenomena koji je u pravom smislu čedo građanske filozofije i ideologije. Ni tako veliki mislioci kao što je Hegel nisu mogli ostati po strani od ove predrasude. Isključujući istočnu filozofiju iz historije filozofije Hegel je izvršio snažan utjecaj na dalji razvoj eurocentrizma. Držeći se ovog stava Kirchner kaže: "O filozofiji Istoka ne može biti ni riječi" a Karl Forlender u svojoj historiji filozofije tvrdi da narodi Afrike, Amerike, Australije i Azije nisu uspjeli da se razviju do stupnja naučne spoznaje i umjetnosti i "potpuno nemaju svoje kulture". Vamberi ide dalje pa tvrdi da "Azijati mogu postati kulturni samo pod direktnim utjecajem Evrope". Slijedeći Kirchnera i Hajdeger smatra filozofskim praiskonom grčku kulturu, pa mu je Evropa tako isključivo izvorište filozofije. Ne treba gubiti iz vida da je na primjer Aṭārī (znameniti arapski klasični filozof) ustvrdio kako upravo s grčkim načinom mišljenja prestaje svaka istinska filozofija.

U naše vrijeme eurocentrizam dobija nove oblike, ali još uvijek žive i stare ocjene po kojima se najznačajniji arapsko-islamski mislioci (Ibn Sīnā, Ibn Rušd, Al-Fārābī

i drugi) prikazuju kao isključivi sljedbenici i komentatori djela grčke misaone tradicije.

Upravo zbog toga marksizam danas insistira na zadatku istraživača da se dublje i šire upoznaju s tokovima i arapsko-islamske kulture, ne samo zato da bi se evropska umišljenost svela na pravu mjeru, već da bismo postali bogatiji pa čak i da uvidimo kako su neka rješenja prije četiri ili pet vjekova bila "modernija" i stvaralačkija od Kontovih, Dirkemovih, Tardovih i dr. Primjera radi — da li bi evropska znanost o društvu toliko lutala da je blagovremeno upoznala Ibn Haldūna i njegovo djelo? Da je njegova Muqaddima bila proširena u Evropi sredinom prošlog vijeka, sigurno bi nauka o društvu imala drukčije, pa čak možda i plodnije tokove.

S obzirom da je savremeni svijet integriran više nego ikad ranije on na tom nivou integriranosti mora da izgradi i stav spram filozofije u svim dijelovima svijeta, stav koji će omogućiti da svaki mislilac dobije pravo mjesto. Za našu društvenu i političku znanost ovo ima izvanredno veliki značaj s obzirom na odnose s neangažovanim svijetom i daljim razvojem politike neangažovanosti na koju se takođe reflektira eurocentrizam s obzirom da su to zemlje i narodi koji se isključivo nalaze izvan Evrope.

Al-Fārābījevo djelo je takođe platilo i danas plaća danak eurocentризму. Jer, još uvijek se na evropskim jezicima pojavljuju djela iz oblasti metafizike, socijalne i političke filozofije, a da se ime ovog mislioca katkad čak ni ufus-noti ne može primijetiti a kamoli da se vrše obimnije i dublje analize. Častan izuzetak su orijentalisti koji su o al-Farabiju napisali nekoliko značajnih studija. Međutim, nužno je prijeći jednu graničnu tačku, pa da oni rezultati do kojih su došli orijentalisti postanu svojni i ostalih nauka, prvenstveno filozofije, sociologije, političke znanosti i dr. Sve dotle biće nužna upozorenja o tome da Evropa nije još uvijek odužila svoj veliki dug.

I

Sam naziv teme "Platonova Država i al-Fārābījeva Al-madina Al-Fāḡila" na izvjestan način određuje put naše analize. Takav postupak obično zahtijeva da se iznađu zajedničke karakteristike, pa da se iz takvog razmatranja izvedu zaključci o značaju jednog ili drugog mislioca ili njihovih djela posebno. U ovoj analizi ćemo poći obratnim putem, pa ćemo prvo pokušati da ukažemo na razlike između ovih dvaju mislilaca. Prvo ističemo razlike upravo zbog toga kako bi ono što im je zajedničko i što ih, na izvjestan način, veže došlo do pravog izražaja.

Prvo što moramo imati na umu jesu vremenska i prostorna udaljenost. Doba u kojemu je živio Platon postavljalo je druga pitanja na koja je trebalo dati odgovore. Pri svojim promišljanjima Platon je imao sliku stvarnog stanja grčkih država koje su u odnosu na arapsku imperiju bile državnice u pravom smislu te riječi.

Podsjetimo samo da je atinska država brojala jedva četiri stotine hiljada stanovnika, što je neuporedivo čak s populacijom gradova na vrhuncu arapske moći. Stoga madina o kojoj govori al-Fārābī nije prostorno onako determinirana kao Platonova država. Zato al-Fārābī mora da prijeđe granice razmatranja grada (madīne) pa da dođe do onog do čega Platon nije došao — tj. do toga da izvrši distinkciju između države i društva. Doduše, to još nije ona razlika, kako će kasnije, na primjer u Ibn Haldū-

na doći do izražaja, ali je svakako, kada je riječ o odnosu Platona i al-Fārābija veoma značajna. Polazeći upravo od nužnosti udruživanja i saradnje al-Fārābī čak prije nego što govori o mađini razmatra karakteristike društava koja je podijelio u tri grupe: velika, srednja i mala.

ولهذا كثر أشخاص الانسان فحصلوا في المعروفة من
الارض فحدثت منها الاجتماعات الانسانية فمنها الكاملة
ومنها غير الكاملة والكاملة ثلاث : عظمى ووسطى
وصغرى فالعظمى الاجتماعات لجماعات كلها المعمورة (١)

Najvećim društvom, dakle, Al-Farabi smatra cjelokupnu svjetsku populaciju i to je za nas vrlo značajno, jer ovdje je riječ o društvu u najširim, tj. svjetskim razmjerama. Pored toga zanimljiva je i skala apstrahiranja društva i društvenosti. Polis, odnosno madina u al-Farabija smatra se samo jednim dijelom nacije i to onim najmanjim njenim sastavnim elementom:

والصغرى اجتماع أهل مدينة في جزء من مسكن أمة (٢)

Kao što je madina dio narodne cjeline tako je i narod dio cjelokupne svjetske populacije.

والمدينة جزء مسكن أمة و الامة جزء جملة أهل المعمورة (٣)

Ali-Fārābī već govori o udruživanju gradova u narodnu cjelinu, a narodnih cjelina u svjetsku zajednicu.

Treba imati na umu da i pored različitog tretiranja države odnosno društva za obadvojicu mislilaca važi stav da njihove političke filozofije sačinjavaju integralan dio njihovih filozofskih sistema. Nezavisno od toga da li je riječ o državi ili o društvu u cjelini i Platon i al-Fārābī su u svijetu ideja, egzistencnosti Idealnog, Općenitog, tj. ideje Dobra koja sabire i istinu, Pravednost, Ljepotu, Sreću, jer njena spoznaja za oba mislioca predstavlja vrhunac sreće.

Za njih dvojicu Pravednost predstavlja ideju Dobra primijenjenu na uređenje – kod Platona države a kod al-Fārābija društva. To je uvjet da se sreća dosegne.

Nužno je pri razmatranju odnosa između Platona i al-Fārābija imati u vidu da je al-Fārābī pred sobom imao djelo Platona u neoplatonističkoj verziji, pa čak i da nije tako utjecaj neoplatonizma na arapske mislioce bio tako snažan – čitanje i studij Platona gotovo uvijek vršeni su pomoću neoplatonizma. U svojoj gorljivosti da pomije neoplatonizam i islam arapski mislioci su nastojali izvesti, naravno svaki na svoj način, čitav sistem kategorija. Za razliku od Platona kod koga je najviše Dobro nešto samostalno, ovdje je na djelu proizlaženje i isijavanje.

Upravo razlike u polazištu ove dvojice mislilaca ukazuju na značajne diferencije, prvenstveno na društvene i spoznajne pretpostavke koje su uvjetovale ova dva načina mišljenja. Platon polazi od ideje Pravednosti, dakle od jedne ideje koja svoju

(١) الفارابي: آراء أهل المدينة الفاضلة، بيروت ١٩٥٥، ص ٨-٨٢
(٢) نفس المكان، ص ٨٢
(٣) نفس المكان، ص ٨٢

realizaciju nalazi u određenom funkcionalnom struktuiranju slojeva u državi u kojoj će svaki sloj i svaki pojedinac unutar sloja strogo ispunjavati svoje dužnosti. Al-Fārābī polazi od kosmičkog ustrojstva. On polazi od Tvorca (Bāri⁹) iz koga proizlazi sve kako u živoj tako i u neživoj prirodi. Otuda nas i ne iznenađuje činjenica što je najveći dio djela posvećen upravo metafizičkim razmatranjima od promišljanja egzistencije Prvog, do dijelova razumske duše pa do poslanstva. Tek poslije toga on prelazi na analizu uzroka ljudskog udruživanja. Zato nije čudo što je mnogo manji dio posvećen izrazito socio-političkim problemima. Jer, nije riječ samo o idealnom gradu već o shvaćanjima stanovnika uzornog grada. Takav je originalni naslov ovog djela o kome je riječ. Zato se s pravom može reći da al-Fārābī ide od teologije filozofiji, a Platon obratno.

Stvorivši metafizički okvir u kome moraju i društvo i država i grad naći svoje mjesto al-Fārābī dolazi do zaključka da sve što egzistira mora imati svoju funkciju, pa je tako i funkcija svakog pojedinca i pojedinog sloja strogo određena unutar društva. Pošlo se, dakle, od teološke i filozofske pozadine već izgrađene u arapskom kulturno-povijesnom podneblju. Iz takve teološko-metafizičke koncepcije al-Fārābī je izveo svoje socio-političko učenje. Zato je bio i obavezan na strogu filozofsku izvedbu i čvrstu strukturu djela.

Koliko je karakterističan arapsko-islamski temelj al-Fārābījevih gledišta ukazuje i činjenica da u njegovu djelu nema ni govora o bilo kakvom obliku komunizma, a posebno o zajedništvu žena. Ustrojstvo al-Fārābījeva grada je takvo da se ne postavlja pitanje komunizma, pa makar to bio i aristokratski kakav razvija Platon. To nije slučajno, jer je al-Fārābī imao pred sobom čitav sistem vrijednosti i odnosa razvijenih u arapsko-islamskom svijetu, sistem koji je na izvjestan način bio i polazište al-Fārābījevih razmatranja. Zato on u svojoj kritici društva ne polazi od konkretnih oblika vladarske vlasti kao Platon već od oblika koji se pojavljuju unutar već jednog definiranog stanja. Stoga oblici koje on razmatra nisu vezani za razmatranja o nosiocima vlasti već o ponašanju svih stanovnika jednog grada.

Dublje istraživanje sigurno bi pokazalo da postoji još čitav niz razlika između Platonove Države i al-Fārābījeve Mađine, ali je ipak nužno spomenuti još samo jednu. Riječ je, naime, o tome da je al-Fārābī za razliku od Platona pred sobom imao već historijski realiziranu sliku idealnog vladara. To su tzv. ḫulefāū rāšidūn. Za mnoge arapsko-islamske mislioce prva četvorica halifa predstavljali su i predstavljaju nedostižan uzor. To se najbolje pokazuje upravo onda kada al-Fārābī govori o tome kakva svojstva mora da ima vladar. Te karakteristike u cjelini se podudaraju s onim kakve su naznačene u islamu. Halifa je u biti vladalac — filozof. Zato al-Fārābī nije morao naširoko razvijati i tragati dugo za svojom koncepcijom uzorne države. Jer, veliki dio njegovih razmatranja imao je već snažne pretpostavke u dotadašnjem razvoju Šari'ata, islamske filozofije, teologije i političkog mišljenja općenito.

Vezano za ovu distinkciju značajno je napomenuti da se kod al-Fārābīja ne izdvaja tako oštro sloj upravljača filozofa kao kod Platona. Uz to treba istaći da je pozicija jedinke u arapskom svijetu bila znatno drukčija nego u Grčkoj Platonova doba. U odnosu spram Grka Arapi su imali već izvanredno čak i pravno regulisane slobode i prava građana. Halifa, koji je u stvari filozof — mislilac nije Božji zastupnik na zemlji. On je samo poslanikov zamjenik, ali mora pripadati onom krugu kome su Dobro, Pravičnost, Ljepota, Istina i Sreća najdostupniji.

To su bile samo neke razlike čije isticanje je imalo za cilj da pokaže one elemente koji nam al-Fārābīja ocrtavaju kao autentičnog mislioca koji je pripadao posebnoj duhovnoj gradiciji i osebnom kulturnom podneblju i povijesnom sklopu. Takvo podneblje moglo je i da porodi takav blistav intelektualni profil. Naznačene razlike nam ujedno ukazuju na to da je al-Fārābī razvio jedno svoje vlastito mišljenje duboko ukorijenjeno u islamsku duhovnu tradiciju. Da je bio samo puki sljedbenik Platona, kako se to katkad ishitreno i neodgovorno misli, ostao bi zaboravljen a njegova djela bila bi plijen "glodarske kritike miševa".

Kada je riječ o sličnostima onda se mora imati u vidu da ta razmatranja ne smiju biti usmjerena ka smanjivanju značaja bilo kojeg mislioca koji je predmet uporednih proučavanja. Ova razmatranja, naime, treba da pokažu koliko i u razlici i u sličnosti ima veličine u svakog mislioca ponaosob.

Osnovni rezultat uporednih istraživanja Platonove Države i al-Fārābījeve Madīne pokazuje se upravo u onom općem, univerzalnom, što je karakteristično za tvorce ova dva djela. Njihovo insistiranje na općem značilo je insistiranje na bitnom za razliku od pojedinačnog koje ima karakter slučajnosti. Pokušaćemo da pokažemo kako je upravo to opće formirano i postavljeno u konkretnim društvenim i političkim okolnostima.

Prva zajednička karakteristika koja se kao nit provlači kroz djela svih velikih socijalnih analitičara jest da su tražili odgovore na goruća pitanja koja je postavljala vlastita epoha. I Platon i al-Fārābī su duboko osjećali krizu svojih društava i to svaki na svoj način, te su nastojali da pruže koncepcije koje će dati odgovore na najveći dio pitanja, te tako ukazati ljudima koji su to pravi načini za postizanje sreće i pravednosti. Izlažući nove poglede na društvo oni su na izvanredno dubok način izvršili kritiku postojećeg stanja. Imamo utisak da je ta kritika u al-Fārābīja radikalnija i poraznija. Ni o jednom analiziranom obliku vlasti Platon ne govori tako kao što al-Fārābī čini na primjer pri analizi madine džahilije. Mada je obadvojici mislilaca bilo jasno da njihove koncepcije o državi ne mogu biti realizirane u zbilji, već da imaju prvenstven zadatak da odstrane anarhiju u dušama ljudi, ipak je svojevrsan reformizam očitiji u Platonovu djelu. U nizu političkih oblika koje mu je pružalo grčko iskustvo Platon se opredjeljuje za kraljevstvo. Taj mu se oblik čini najpogodnijim. U al-Fārābīja nema opredjeljenja. Jer, on polazi od takvog kosmičkog reda stvari u kome je nužno da na čelu države bude vladar. Zanimljivo je da je i ovdje riječ o vladaru filozofu. Obadvojica dopuštaju mogućnost da funkciju vladara može vršiti više ljudi ukoliko se u jednoj ličnosti nisu sabrali svi kvaliteti neophodni za tu funkciju.

Obadva mislioca detaljno raspravljaju o pretpostavkama koje moraju biti zadovoljene da bi neko mogao pretendirati na funkciju vladara. Međutim, kod al-Fārābīja je potpuno jasno došla do izražaja već ustaljena predstava o halifi kao najmudrijem, najhrabrijem, najpravednijem itd. Kvaliteti na kojima je al-Fārābī insistirao temeljito su već ranije razrađeni u Šarī'atu i arapskoj političkoj tradiciji. Da bi država mogla imati na svom kormilu najmudrije, najpravičnije i najposobnije Platon predlaže čitav jedan sistem odgoja za čuvare i filozofe. O tome u al-Fārābīja nema ni govora, jer se čini da je on bio zadovoljan postojećim sistemom, ali je smatrao da taj sistem treba da osigura da svaki sloj u državi mora vršiti poslove za koje je određen. Tako se, kaže on, postiže sreća i realizira pravičnost.

Kategorija Sreće je u izvjesnom smislu veća od kategorije Pravičnosti. Ona pored ostalog uključuje u sebe Pravičnost, jer Pravičnost, onako kako je Platon shvaća, ne mora uvijek da osigura i najvišu Sreću. Zato nam se čini da za razliku od Platona al-Fārābī ne potčinjava u potpunosti pojedinca sistemu. Očito je da al-Fārābī insistira na jednom funkcionalistički uređenom sistemu, ali isticanjem kategorije Sreće ipak pojedincu pokušava da osigura mjesto u sistemu koje mu pripada. Dakle, al-Fārābī želi maksimalno da uskladi ciljeve države sa srećom pojedinca.

Isticanjem razlika i sličnosti između Platona i al-Fārābija nastojali smo pokazati da ono što je zajedničko ovoj dvojici mislilaca ne umanjuje značaj al-Fārābija, jer su zajedničke njihove karakteristike upravo ono što člikuje najveće mislioce svijeta. Isticanje pak razlika nije išlo za tim da pošto poto isforsira nezavisnost al-Fārābija u odnosu na grčki način mišljenja; već da pokažemo kako je arapsko-islamski svijet zbog svojih vlastitih karakteristika, pitanja koja je postavljao i problema koje je morao rješavati tražio i posebne vrste mislilaca koje su se morale razlikovati od mislilaca drugih kulturnih podneblja. Insistiranje na razlici, dakle, ima cilj da pokaže da je upravo mišljenje iz vlastite zbilje ono što garantira njegovu veličinu i osigurava trajnost njegovu djelu. Zato nije slučajno što je u arapskom svjetu na izvanredan način obilježen jubilej — jedanaest vijekova od rođenja al-Fārābija. I ne samo u arapskom svijetu, već i u Moskvi, Taškentu, Alma Ati i drugim kulturnim centrima nizom naučnih skupova i novih izdanja al-Fārābijeve djela još jednom je ukazano na trajnost i značaj onog što je stvorio ovaj mislilac.

SUMMARY

Basic results which we achieved in the research of relations between Platon's "State" and Al-Fārābī's "Al madīna al fadila" could be summarized in several following items:

- temporal and surface distance imposed various questions to all thinkers so that they had differently answer on them,

- the outstanding progress of Arabic state as well as the greatness of the territory conquered by the Arabs caused Al Fārābī to establish a clear distinction between state and society while Platon stayed at the level of identification of these two, in essence various phenomena,

- it is interesting that both thinkers develop their political ideas in accordance with their philosophic systems, not creating a separate scope from these contents but ingeniously incorporating the ideas in the entirety of their philosophic conceptions,

- Platon starts with the idea of justice, while Al Fārābī's starting point is Creator from whom, by a method of Neoplatonism, originates all existing. Consequently, Platon, in contrast to Al Fārābī, moves from the philosophy to theology.

- The organisation of Al Fārābī's town state is such that the question of Communism isn't asked at all, even if an aristocratic Communism like Platon's one, is discussed.

- In addition, Al Fārābī had not developed the conception of standard state in detail because a considerable part of his discussions had already strong hypotheses in the development of Sharriyat law, Islamic philosophy, theology and political opinion of that time, in general.

- These differences which occur on the occasion of comparison these two significant works clearly characterize Al Fārābī as an authentic thinker who belonged to a special tradition and outstanding cultural and historical climate. Al Fārābī developed his very opinion deeply rooted in Islamic spiritual tradition.

However, in addition to these differences there are also some similarities that show the greatness of the both thinkers.

— Initial common characteristic which keeps recurring in the works of all great social analysts is their seeking for an answer to urgent questions of their epoch. In addition, by their exposing of new views on the society they deeply criticize existing situation. We got an impression that the criticism of the society was more radical and crushing in Farabi.

— Among the series of political forms which offers Greek experience Platon chose the kingdom. This form seemed to be a most suitable one. In contrast, Al Fārābī didn't follow his example, because he proceeded from a such cosmic system of things in which the head of state must be occupied by the ruler. It is interesting that Fārābī as well as Platon means a ruler to be a philosopher. Both of them agree that the function of ruler can perform more men if one person has not such qualities necessary for that duty.

— By stressing of differences and resemblances between Platon and Al Fārābī we tried to show that common traits of these two thinkers don't decrease the importance of Al Fārābī nor we wanted to stress Al-Fārābī's independence in relation with Greek way of thinking, but to show in which way, Arab Islamic world because of their own characteristics, questions which it asked and problems which had to solve, needed a special kinds of thinkers who had to differentiate from the philosophers in other cultural climates. Therefore the investing on the differences has the aim of showing that just an opinion from our reality guarantees the greatness of an thinker and supply the eternity of his work. Such is, undoubtedly, Al-Fārābī. He is a real son of Arab Islamic culture and civilization. For this reason his contribution to world culture and civilization is immense but insufficiently explored and adequately estimated till now.